

Onko Wienin piiri kuollut?

Markus Lammenranta

Wienin piiri, toim. Ilkka Niiniluoto ja Heikki J. Koskinen, Gaudeamus, Helsinki, 2002, 261 s.

John Passmore kirjoitti vuonna 1967 ilmestyneen arvovaltaisen *The Encyclopedia of Philosophy*n artikkelissa, että looginen positivismi on kuollut tai ainakin yhtä kuollut kuin filosofinen liike vain voi olla. Wienin piiri ja sen edustama looginen empirismi (tai positivismi) on kuitenkin nykyään vilkkaan tutkimuksen kohteena, ja käynnissä on laajamittainen suuntauksen historian ja perinnön uudelleenarviointi. Näin todetaan vastikään ilmestyneessä suomalaisin voimin kirjoitetussa artikkelikokoelmassa *Wienin piiri*. Onko vainaja kenties noussut haudastaan, vai oliko Passmoren ”kuolinilmoitus” enneaikainen?

Kuten Ilkka Niiniluoto kirjoituskokoelman avaamassa artikkelissa toteaa, Wienin piiri oli maailmansotien välisen filosofian kuuluisin ja merkittävin koulukunta, joka sai alkunsa Moritz Schlickin perustamasta suljetusta keskusteluryhmästä. Ryhmään kuului Schlickin lisäksi mm. Otto Neurath, Rudolf Carnap, Kurt Gödel, Friedrich Waismann ja Herbert Feigl. Piiri julkaisi vuonna 1929 pamfletin *Wissenschaftliche Weltauffassung: Der Wiener Kreis*, josta se sai nimensä ja jossa se julistautui ”tieteellisen maailmankäsityksen” esitaistelijaksi.

Piirin ajatteluun vaikuttivat keskeisesti Ernst Machin positivismi ja fenomenalismi, klassinen brittiempirismi sekä Gottlob Fregen ja Bertrand Russellin kehittämä moderni logiikka. Erityisen suuri vaikutus oli kuitenkin Ludwig

Wittgeinsteinin varhaisteoksella *Tractatus Logico-Philosophicus*. Wittgeinstein esitti siinä, että jokainen mielekäs lause voidaan analysoida elementaarilauseiden totuusfunktioiksi. Kun tähän liitetään empiristinen ajatus, että nämä kielen analysoimattomat atomilauseet kuvaavat aistikokemusta, saadaan piirin keskeinen oppi, verifikaatioteesi. Sen mukaan jokainen mielekäs lause voidaan osoittaa todeksi loogisen analyysin ja kokemuksen avulla. Lauseet, joita ei voida näin todentaa, ovat mielettömiä. Loogiset ja matemaattiset totuudet ovat rajatapaus. Ne voidaan todentaa pelkän loogisen analyysin avulla kokemuksesta riippumatta. Ne ovat mielekkäitä mutta sisällöltään tyhjiä tautologioita tai analyyttisiä totuuksia, jotka eivät sano mitään todellisuudesta.

Verifikaatioteesin tarkoitus oli erottaa tie-de metafysiikasta, uskonnosta ynnä muusta älyllisestä hölynpölystä, mutta sen muotoilu osoittautui hankalaksi, mikä johti monenlaisiin lievennyksiin. Keskeiset pyrkimykset kuitenkin säilyivät. Niitä olivat metafysiikan vastustus ja tieteen ykseyden puolustus. Jälkimmäinen ilmeni näkemyksenä, jonka mukaan kaikki tieteen lauseet tulee voida palauttaa yhdelle ja samalle joko kokemusta kuvaavalle fenomenalistiselle kielelle tai havaittavia aineellisia esineitä kuvaavalle fysikalistiselle kielelle. Jälkimmäisestä vaihtoehdosta seuraa reduktiivinen fysikalismin ja behaviorimi, jonka mukaan mielekkäät psykologiset lauseet tulee voida kääntää ruumiillista käyttäytymistä koskevalle kielelle.

Tämä on suurin piirtein se kuva, joka meillä Wienin piiristä on. Uusi kirja tarkentaa sitä monin tavoin. Niiniluodon aloitusartikkeli ja erityisesti Juha Mannisen laaja aate- ja kulttuurihistoriallinen esseé valottavat piirin toiminnan historiallisia taustoja. Käy ilmi, ettei piiri ollut ajattelussaan ollenkaan niin yhtenäinen, kuin ulospäin annettiin ymmärtää. Alkuperäisen verifikaatioteesin kannalla olivat oikeastaan vain Schlick ja Waismann, jotka olivat läheisessä yhteistyössä Wittgensteinin kanssa tämän oleskellessa Wienissä. Carnap taas joutui ulos tästä ryhmästä häiritessään Wittgensteinin ihailun sävyttämää tunnelmaa kysymyksillään.

*

Neurath piti Wittgensteinia mystikkona ja metafysiikkona ja vastusti alun pitäen koko verifikaatioteesiä. Hänen mukaansa on kestäväntöytä metafysiikkaa ajatella, että lauseita voitaisiin todentaa tai testata vertaamalla niitä kokemukseen. Neurath oli fysikalisti ja koherentisti. Tiede on havaittavaa fysikaalista maailmaa kuvaava järjestelmä, jonka lauseita voidaan testata vain vertaamalla niitä toisiinsa. Carnapin näkemykset kehittyivät Neurathin suuntaan. Mannisen mukaan Wienin piirin oppien pitäminen kuolleina tai vanhentuneina on vääristelyä, koska mitään (yhteisiä) Wienin piirin oppeja ei yksinkertaisesti ollut olemassa.

Leila Haaparanta tutkii kirjoituksessaan sitä, miten Fregen logiikan filosofinen sisältö muuttui Wienin piirin filosofien käsissä. Fregen filosofia oli kaikesta psykologisesta puhdistettua kantilaista transsendentalismia. Logiikka toi esiin ne puhtaat muodot, jotka ovat tiedon ja kokemuksen mahdollisuuden välttämättömiä ehtoja. Wienin piirin mukaan taas ei ollut transsendentaalisia eikä mitään muitakaan filosofisia totuuksia. Logiikka oli sille toisaalta kielen analyysin väline ja toisaalta merkkijärjestelmän tai kielen muoto. Tästä syystä tietoteorian merkitys väheni, ja ensisijaiseksi tutkimus kohteeksi tulivat kielelliset merkit.

Gabriel Sandu tarkastelee puolestaan Carnapin yritystä sisällyttää totuuspredikaatti kielen syntaksiin teoksessa *Logische Syntax der Sprache* (1934). Carnapin tässä teoksessa ilmenevän kannan mukaan, toisin kuin Wittgenstein ajatteli, kielen syntaksista voidaan puhua tässä kielessä itsessään. Totuuspredikaatin lisääminen syntaksiin tulee kuitenkin tämän näkemyksen valossa ongelmalliseksi: Carnapille tärkeä ero formaalisen ja materiaalisen puhutavan välillä

katoaa, ja syntyy paradokseja. Paradoksit vältettäisiin, jos totuuspredikaatti sisällytettäisiin vain metakieleen. Tämä ei kuitenkaan sopinut yhteen Carnapin syntaktismin kanssa, joka pyrki palauttamaan metakielen objektikieleen. Sandu muistuttaa, että keskustelu totuuden määrittämisestä kielessä itsessään jatkuu nykyisessä logiikassa, erityisesti Jaakko Hintikan, Tapani Hyttisen ja hänen itsensä tutkimuksissa.

Arto Siitonen kirjoittaa Hans Reichenbachista, joka oli Berliiniin perustanut oman filosofis-tieteellisen keskusteluryhmänsä. Reichenbachin mukaan tieteen tehtävä on tehdä ennusteita havaittujen säännönmukaisuuksien nojalla. Toisin kuin Schlick ajatteli, hänelle tieto rakentuu todennäköisyyksille eikä voi saavuttaa varmuutta.

*

Ilkka Niiniluoto kertoo toisessa kirjoituksessaan Eino Kailan uran ja filosofian kehityksestä ja hänen suhteistaan Wienin piiriin. Kailan oma looginen empirismi oli kriittinen sekä fenomenalismia että Schlickin verifikaatioteesiä kohtaan. Hän esitti myös ensimmäisen yksityiskohtaisen Carnapin teoksessa *Der Logische Aufbau der Welt* esittämän konstituutionteorian kritiikin, joka arvostettiin korkealle piirin historiikeissä. Niiniluoto antaa ymmärtää, että Kaila oli pohjimmitaan antireduktionistinen realisti, jonka keskeinen ongelma oli hänen kantansa yhdistäminen empiristiseen tietoteoriaan.

Georg Henrik von Wrightin kirjoitus on pieni muistelma, jossa hän kertoo, miten hänen alkuperäinen suunnitelmansa harjoittaa jatko-opintoja Wienissä kariutui Schlickin murhaan ja piirin hajoamiseen. Hän päätyi Cambridgeen, johon hänen yllätyksekseen oli asettunut myös Ludwig Wittgenstein, jonka siellä opettama myöhäisfilosofia koettiin samalla tavalla mullistavana käänteenä filosofiassa kuin Wienin piirin opit vähän aiemmin. Vieraillessaan 1952 Wienissä Wittgensteinin sisaren kutsusta, von Wright osallistui Victor Kraftin johtamaan seminaaristuntoon, jonka tämä nimesi viimeiseksi Wienin piirin istunnoksi. Kraft, joka oli piirin perinteen viimeinen jatkaja, siirtyi tuolloin eläkkeelle. Von Wright sai myöhemmin Kraftilta kirjeen, jossa kysyttiin hänen kiinnostustaan tämän seuraajaksi Wieniin. Hän leikittelee lopuksi ajatuksella, että jos hän olisi vastannut myöntävästi, Wienin piirin ja Wittgensteinin perinteen henki olisi säilynyt pitempään elossa sen alkuperäisessä ympäristössä.

Pertti Lindfors kertoo DDR:läisestä filosofista Georg Klausista, jota hän pitää Wienin piirin myöhäisenä hengenheimolaisena ja sen työn jatkajana. Klaus joutui virallisen marxismin paineessa muuntamaan filosofiansa dialektiseksi materialismiksi. Klaus erotti loogisen ristiriidan ja ristiriidattomasti kuvattavissa olevan dialektisen vastakohta-asetelman, joiden sekottamisesta marxismin klassikoita on syytetty, ja pyrki kehittämään yhtenäisen dialektisen ristiriidan teorian. Lindfors ei usko, että ei-loogisilla ristiriidoilla olisi kiinnostavia yhteisiä piirteitä. Klausin ansio oli kuitenkin modernin logiikan ja kybernetiikan aseman vahvistaminen marxilaisessa filosofiassa, tieteessä ja opetuksessa.

Sami Pihlström etsii puolestaan sukulaissuhteita loogisen empirismin ja amerikkalaisen pragmatismien väliltä. Pragmatistisia piirteitä löytyy erityisesti Carnapin myöhäisvaiheen filosofiasta ja Neurathilta. Molemmat vaikuttivat W. V. Quineen, joka vei empirismin pragmatisminkin vielä pidemmälle. Pihlström ei pyri vain aatehistoriallisten yhteyksien löytämiseen vaan piirin oppien rehabilitointiin: nämä ovat nykyäänkin kannatettavia, sikäli kuin ne sisältävät pragmatistisia aineksia.

Heikki J. Koskinen kirjoittaa siitä, miten Wienin piirin opeille kävi viime vuosisadan vaikutusvaltaisimman amerikkalaisfilosofin W. V. Quinen käsittelyssä. Quine hylkää kaksi keskeistä loogisen empirismin dogmia: analyttisten ja synteettisten totuuksien välisen erottelun ja reduktionismin. Tuloksena oli holistinen empirismi, jossa eroa mielekkään tieteen ja mielettömän metafysiikan välille ei voida enää tehdä. Ei ole myöskään analyttisiä tai käsitteellisiä totuuksia, jotka voisivat olla apriorisen filosofisen tutkimuksen kohde. Näin metafysiikasta ja filosofiasta tulee osa empiiristä tiedettä. Metafysiikka onkin palannut osittain Quinen vaikutuksesta keskeiseksi angloamerikkalaisen filosofian tutkimuskohteeksi. Perinteisestä apriorisesta metafysiikasta se eroaa kuitenkin siinä, että se pyrkii ottamaan tieteen tulokset huomioon.

*

Ympyrä on siis sulkeutunut. Metafysiikka, jota Wienin piirin jäsenet pitivät runoiluna ja sisällyksettömänä hölynpölynä, on palannut filosofiaan. Itse näkisin metafysiikan ja muiden klassisten filosofien ongelmien tutkimisen Pihlströmin korostamaa pragmatismia vahvempana trendinä nykyisessä filosofiassa, kun taas pragmatismi olisi pikemminkin hiipumassa.

Myös Wienin piirin opeissa ja hengessä on paljon klassista valistusfilosofiaa. Piirin jäseniä on täytynyt innoittaa vahvasti se uskomus, että uusin modernin logiikan tarjoamin menetelmin kaikki aidot todellisuutta koskevat ongelmat pystytään tunnistamaan ja ratkaisemaan. Nähdäkseni ainoana kirjoittajista Jaakko Hintikka pyrkii pitämään tätä uskoa yllä. Hänen mukaansa Wienin piirin filosofia ei ole kuollut, ja hän pyrkii vastaamaan siihen kohdistettuun epäoikeutettuun kritiikkiin.

Hintikan mukaan Thomas Kuhnin ja muiden edustama tieteenfilosofia ei voi korvata loogisen positivismin tieteenfilosofiaa, koska se ei painiskele edes samojen ongelmien kimpussa. Kuhnin kysymys on, miten tiede tosiasiallisesti kehittyy. Tämä on aivan eri kysymys kuin positivistisen tieteenfilosofian kysymys tieteen oikeasta menetelmästä ja sen rakenteesta. Uuspositivistien ongelma oli Hintikan mukaan silloin vielä kehittelemättömät loogiset välineet. Nykyisin, myös hänen itsensä kehittämin, loogisin välinein kysymykseen tieteen oikeasta menetelmästä voidaan vastata. Hän myös kritisoi kuhnilaisten liioiteltuja ja johtopäätöksiä havaintojen teoriapitoisuudesta ja puolustaa uuspositivistien teesiä loogisten totuuksien analyttisestä luonteesta.

Kaikki eivät varmaankaan jaa Hintikan optimismia loogisten välineinen kykyyn ratkaista tieteenfilosofian ongelmat. Heille on olemassa kolmaskin vaihtoehto Kuhnin historiallis-sosiologisen ja Hintikan loogis-rationaalisen näkökulman väliltä: Alvin Goldmanin ja Phillip Kitcherin edustama sosiaalinen tietoteoria tutkii tiedettä Kuhnin tapaan sosiaalisena instituutiona, mutta se ei tyydy vain kuvaamaan sen toimintaa vaan pyrkii myös arvottamaan siihen sisältyviä käytäntöjä veristisestä näkökulmasta. Keskeinen kysymys on se, missä määrin tieteen käytännöt edistävät totuuteen pääsemistä. Erityisesti Goldman puolustaa positivistien tapaan tieteen verististä yliveritaisuutta muihin sosiaalisiin käytäntöihin verrattuna.

*

Kirja *Wienin piiri* tarjoaa monenlaista kiinnostavaa tietoa ja jopa kiehtovia yksityiskohtia Wienin piirin toiminnasta ja vaikutuksesta. Pääpaino on aatehistoriassa. Piirin filosofian uudelleenarvioinnin kannalta olisi kuitenkin kaivannut enemmän Hintikan artikkelin kaltaista piirin oppien filosofisen merkityksen arviointia. Saamme kyllä paljon tietoa piirin vaikutuksesta ja suhteista piirin ulkopuolisiin

filosofeihin, mutta kukaan ei esittele ja arvioi systemaattisesti sen keskeisten vaikuttajien Schlickin, Carnapin ja Neurathin – saati sitten Wittgensteinin – näkemyksiä. Lukijalle, joka ei tiedä näistä ennestään mitään, voi kirjan anti jäädä niukanlaiseksi. Hänelle on parasta aloittaa Wienin piiriin tutustuminen Matti Sintosen artikkelista ”Positivismi” Niiniluodon ja Esa Saarisen toimittamassa teoksessa *Vuosisatamme filosofia*, josta on juuri ilmestymässä uudistettu painos. Kirjasta saa myös muuta taustatietoa esimerkiksi pragmatismista ja tieteellisestä realismista.

Onko siis Wienin piirin filosofia kuollut?

Hintikan uskonkohotuksesta huolimatta kirja jättää epävarman olon. Ehkä helpointa on sanoa, että filosofiassa mikään ei kuole tai jos kuoleekin, niin herää myös henkiin. Jopa fenomenalismilla on nykyisin kannattajia. Joka tapauksessa kiinnostus Wienin piiriin on tervetullutta. Esimerkiksi Schlickin ja Neurathin kiistat kokemuksen ja tiedon suhteesta ovat edelleen yhtä ajankohtaisia kuin silloinkin.

Kirjoittaja on teoreettisen filosofian dosentti Helsingin yliopistossa, ja hän johtaa Helsingin yliopiston rahoittamaa Sosiaalisen tietoteorian tutkimushanketta.